

PREDMETNI KATALOG I PREDMETNO PRETRAŽIVANJE

SUBJECT CATALOGUE AND SUBJECT SEARCH

Dženana Tuzlak, NUBiH

Sažetak:

Predmetni katalog je važan informacijski sistem u bibliotečkom poslovanju. To je popis bibliotečkog fonda po određenim pojmovima (predmetima) izražen odrednicama koje su iskazane prirodnim jezikom i sređene abecednim redoslijedom. Bilo da je u listnom ili u automatizovanom obliku, koristan je i bibliotekarima i korisnicima. Veliku pomoć u izradi predmetnog kataloga pružaju kontrolisani rječnici tezaursi, koji su organizovani skupovi predmetnih oznaka kojima se definira i izražava sadržaj publikacije. Tezaurus doprinosi bržoj i preciznijoj predmetnoj klasifikaciji, ali i bržem i lakšem pretraživanju. U vremenu automatizovane obrade bibliotečke građe i online pretraživanja, upravo su predmetna pretraživanja ona najbrojnija.

Studija IFLA-e «Funkcionalni zadaci bibliografskih zapisa» sadrži nova promišljanja o funkciji kataloga u online okruženju. Da bi informacije koje sadrži katalog bile prilagođene zahtjevima korisnika, oblikovan je model bibliografske baze entitet-odnos i određene tri grupe entiteta.

Za razliku od susjednih država, Bosna i Hercegovina nema tradiciju u izradi predmetnog kataloga. Nepostojanje tezaursa za pojedine oblasti nauke, tehnike, umjetnosti (ili pak jednog općeg tezaursa) odlikava neujednačenost predmetnih odrednica u bibliografskim zapisima koje kreiraju biblioteke, članice COBIB.BH.

Ključne riječi: predmetni katalog, predmetna odrednica, tezaurus, deskriptor, ne-deskriptor, predmetno pretraživanje, online katalozi, Funkcionalni zahtjevi za bibliografske zapise, model entitet-odnos, sadržajna obrada, UNIMARC, COBISS, COBIB.BH

Summary:

Subject catalogue is an important information system in library work. It is a list of library collections sorted by specific terms (subjects) and expressed by a direct entry in alphabetic order. Whether it is in paper or in digital form, subject catalogue is useful to both librarians and users. Great support in compilation of subject catalogue provides thesauruses which represent organized set of subject labels which define and convey a content of publication. A

thesaurus contributes to a faster and more precise subject classification, and also facilitates faster and easier search. In a time of automatic library processing and on line browsing, the most represented search is, in fact, the subject search.

IFLA's study on the Functional Requirements for Bibliographic Records contains new ideas on catalogue function in online environment. In order to adjust the information which a catalogue contains to user's demand, a model of bibliographic base entity-relation was designed and three entity groups were determined.

Unlike neighboring states, Bosnia and Herzegovina does not have a tradition in compilation of a subject catalogue. Absence of thesauruses in the field of science, technology, and art (or perhaps one general thesaurus) represents lack of uniformity of subject headings in bibliographic records which are created by the libraries, members of the COBIB.BH.

Keywords: subject catalogue, subject heading, thesaurus, descriptor, non-descriptor, subject search, online catalogues, Functional Requirements for Bibliographic Records, entity relation model, content processing, UNIMARC, COBISS, COBIB.BH

U tradicionalnom bibliotečkom poslovanju, kao dobro organizovanom multidisciplinarnom sistemu, bibliotečki katalozi su već dugi niz godina glavni informacijski izvor o građi sadržanoj u fondovima biblioteka. Izrađeni prema odgovarajućim standardima, bilo da su abecedni, stručni, mjesni (topografski) ili predmetni, oni daju odgovore na brojne upite korisnika koji se konstantno uvećavaju i usložnjavaju. Ubrzani razvoj informatike u svijetu, donosi i primjenu računara u bibliotekama. Slijedi prelazak sa klasičnog listnog kataloga u mašinski čitljivu formu. Uspostavljaju se online veze među bibliotekama koje omogućavaju nesmetan pristup raznovrsnim informacijama. Listni katalog jedne biblioteke koji je služio samo korisnicima te biblioteke postaje sada dostupan svima. Formiraju se uzajamni katalozi preko kojih se ostvaruje brzo i lahko pretraživanje sa bilo koje tačke u svijetu. A kako se danas u svijetu količina proizvedenih informacija i znanja udvostručava svakih pet godina i to u različitim formatima, ovi katalozi dobijaju na značaju. I bibliotekari su se vrlo brzo snašli u novim okolnostima. Kvalifikovali su se za rad na novim tehnologijama, uz

upotrebu starih, u zavisnosti od potrebe korisnika. Koriste se i listni i automatizovani katalogi, štampane publikacije, mjesno i daljinski dostupna elektronska građa, informacije na Internetu i drugi izvori informacija. To znači da velike tehnološke promjene nisu u većoj mjeri uzdrmale biblioteke koje znaju svoju zadaću i odgovornost. U bibliotekama se i dalje prikupljaju, čuvaju, obrađuju i daju na korištenje publikacije svima onima kojima su i potrebne. Promjene su izvršene samo u načinu na koji se bibliotечки poslovi obavljaju i količini podataka koji su njima obuhvaćeni.

Formiranje i održavanje različitih bibliotечkih kataloga u jednoj biblioteci odslikava njen dobro organizovan stručni rad kome teži svaka biblioteka. To je uslov i za ostvarenje njene informacijske funkcije. Katalogi su posrednici između fonda biblioteke i njenih korisnika. Oni na različite načine identifikuju, sistemizuju i otkrivaju ogromno duhovno bogatstvo sadržano u bibliotekama. To bogatstvo moguće je u katalogima predstaviti prema formalnim osobinama pojedine publikacije (ime autora, naslov djela) ili prema stvarnim odlikama (sadržina publikacije). Otuda i podjela na formalne i stvarne (realne) bibliotечke kataloge.

Predmetni katalog spada u stvarne kataloge i najmlađi je bibliotечki katalog, nastao poslije abecednog i stručnog kataloga. To je popis bibliotечkog fonda po određenim pojmovima (predmetima), izražen putem odrednica koje su iskazane prirodnim jezikom i sređene abecednim redoslijedom. On korisniku daje informacije o tome koje sve publikacije o određenim predmetima biblioteka posjeduje, bez obzira na stručnu skupinu kojoj predmet pripada i aspekt sa koga se predmet posmatra. Predmetna klasifikacija određene publikacije započinje najprije njenom analizom, nakon koje slijedi identifikacija sadržaja, izdvajanje jedne ili više tema i prepoznavanje različitih aspekata. Tek nakon toga, moguć je izbor i oblikovanje odrednice (ili više odrednica) i pododrednica. Da bi predmetni katalog bio što kvalitetniji i u potpunosti ispunio svoju zadaću koja podrazumijeva pristupačnost, komunikativnost, funkcionalnost i fleksibilnost, posao bibliotekara (klasifikatora) nije nimalo lagan. On zahtijeva mnogo znanja iz pojedinih stručnih i naučnih oblasti, jer je potrebno prirodni jezik pretočiti u dokumentacioni i uskladiti ga sa već formiranim sistemom. Zabilježeno znanje postaje novo znanje u širem skupu informacija koje se sada nalaze u novim odnosima. Povezivanje pojmova omogućava sagledavanje pojedinih naučnih oblasti kao cjelina, jer su širi pojmovi povezani sa užim, kao i međusobno srodni pojmovi, dok se sa nadređenih pojmova upućuje na podređene. Postojeći katalog moguće je proširiti uvođenjem novih pojmova u zavisnosti od novih publikacija i razvoja pojedinih oblasti.

Rad na uređenju predmetnog kataloga, pronalaženju i razmjeni informacija, uveliko olakšava postojanje tezaurusa «rječnika koji se sastoji od sređenog popisa

deskriptora, strogo kontrolisanih pojmova, sa svim mogućim vezama»¹. Tezaurus je izvanredno leksičko sredstvo, koje u sistemima za klasifikaciju i pronalaženje informacija omogućava preciznije i potpunije označavanje predmetne sadržine određenog djela, pronalaženje i oblikovanje standardizaciju informacionih pitanja. Za razliku od običnog rječnika koji je lista riječi svrstanih abecednim (ili azbučnim) redoslijedom, tezaurus je popis pojmova iz kojeg su uklonjeni svi nedostaci neprečišćenog prirodnog jezika sinonimija, dvosmislenost, višeznačnost, kao i razni mogući gramatički i pravopisni oblici riječi. Izrađeni tezaurus nije završeno djelo, njegov konačni oblik. To je otvoren sistem koji stalno prati razvoj stručne terminologije i u kojem postoji mogućnost stalne kontrole kako bi se unijele izmjene i dopune. Zato je sastavljanje tezaurusa vrlo složen i odgovoran posao koji iziskuje višegodišnje angažovanje tima stručnjaka raznih profila koji će «definisanjem pojmova stvoriti terminološku bazu, sprovesti semantičke i sintaksičke norme, jasno odrediti semantički oblik deskriptora, a ne-deskriptore unijeti samo u onoj mjeri u kojoj će pojasniti deskriptore»². Deskriptori su grupa predmetnih odrednica koje su usvojene za sadržajnu analizu publikacije, za razliku od ne-deskriptora koji su grupa neusvojenih predmetnih odrednica (sinonimi, kvazisinonimi). Deskriptor kao odabrani termin, koji se sastoji od jedne ili više riječi i koji najpreciznije predstavlja osnovnu temu publikacije, mora biti jednoznačan i jednosmislen, gramatički i pravopisno ispravan. Njegovu ispravnost moguće je provjeriti u enciklopedijama, leksikonima, rječnicima, kao i drugim naučnim izvorima. Jednom odabrani termin potrebno je dosljedno koristiti u istom obliku prilikom predmetne obrade i drugih stručnih područja. Ne-deskriptor je takođe termin koji označava pojedini pojam, ali nije izabran da ga predstavlja u tezaursu i njegovo uključanje u tezaurus jeste u cilju ukazivanja na odgovarajući deskriptor. Tu pomaže uputno-informativni sistem (uputni listići, informativni, objasnidbeni, historijski) koji sa neusvojenog termina upućuje na usvojeni, tako da korisnik, bez obzira na upotrijebljeni termin, može da dobije potpunu informaciju. Tezaurus je informacioni sistem koji koristi prirodni jezik, a ne jezik simbola i to je njegova prednost u odnosu na druge informacione jezike. U službi je i bibliotekara (klasifikatora) koji koriste iste bibliotечke standarde i uz tezaurus brže i preciznije klasifikuju publikacije, ali i korisnika kojima pomaže u lakšem pretraživanju po određenom predmetu. Upravo u današnjem vremenu koje teži povezivanju javno dostupnih online bibliotечkih kataloga, novija istraživanja pokazuju da korisnici najčešće obavljaju predmetna pretraživanja u cilju pronalaženja građe na određenu temu. Predmetno pretraživanje je sintagma koja podrazumijeva načine na koje se određenoj publikaciji (ili jedinici publikacije) pristupa na osnovu njenog sadržaja. Ključni dijelovi ovakvog pretraživanja su predmetne pristupnice

klasifikacione oznake, predmetne odrednice, deskriptori i riječi iz naslova.

Prihvatanje predmetnog kataloga u bibliotekama išlo je uporedo sa razvojem teorije predmetne klasifikacije i stvaranjem standarda koji regulišu osnovna načela sadržajne analize dokumenta i formiranja predmetnog kataloga. Uvođenjem automatizovane baze podataka u biblioteke, međunarodni standardi za bibliografski opis postaju izuzetno važni, jer je bez njihove primjene nezamislivo provođenje programa o Univerzalnoj dostupnosti publikacija (UAP Universal Availability of Publications Information) i Univerzalnoj dostupnosti informacija (UAI Universal Access to Information). I IFLA-ina studija *Funkcionalni zahtjevi za bibliografske zapise* iz 1997. godine donosi nova stajališta o «funkciji bibliografskog zapisa u odnosu na različite medije, različite primjene i različite potrebe korisnika»³. Njen cilj je izrada jedne sveobuhvatne sheme koja će sadržavati jasan i opće prihvaćen dogovor o tome kakve sve informacije nudi bibliografski zapis i kakav bi on trebalo da bude da bi udovoljio potrebama korisnika.

Bibliotečke kataloge je potrebno prilagoditi novom okruženju, jer se oni više ne posmatraju kao niz bibliografskih zapisa, već kao mreža povezanih informacija. Da bi informacije koje katalogi sadrže bile u skladu sa potrebama korisnika, oblikovan je model bibliografske baze entitet-odnos i određene tri grupe entiteta. Entiteti se definišu kao ključni interesi korisnika bibliografskih zapisa i prva grupa entiteta obuhvata proizvode intelektualnog ili umjetničkog rada koji su imenovani ili opisani u bibliografskim zapisima, a to su djelo (određeno intelektualno ili umjetničko ostvarenje), ekspresija (intelektualna ili umjetnička realizacija jednog djela u tekstualnoj, muzičkoj, koreografskoj formi, što omogućava uočavanje razlike između različitih izvedbi istog djela), manifestacija (fizička materijalizacija ekspresije djela knjige, serijske publikacije, zvučni snimci, CD, multimedijalna građa i dr.) i jedinica (pojedinačni primjerak manifestacije).

U drugu grupu entiteta ubrajaju se nosioci odgovornosti za intelektualni i umjetnički sadržaj, fizičku proizvodnju i distribuciju, ili čuvanje entiteta prve grupe, a to su osoba (pojedinaac) i kolektivno tijelo.

Treća grupa entiteta je dodatni skup entiteta koji se koriste kao predmeti djela, a to su pojam (apstraktna predstava ili ideja), predmet (materijalna stvar), događaj (postupak ili dešavanje) i mjesto (lokacija). Važno je istaći da su svi ovi elementi proizašli iz Međunarodnih standarda za bibliografski opis (ISBD), Priručnika za UNIMARC (UNIMARC manual), Smjernica za izradu preglednih kataloških jedinica i uputnica (Guidelines for authority and

reference entries GARE) i Smjernica za izradu predmetnih preglednih kataloških jedinica i uputnica (Guidelines for subject authority and reference entries GSARE), ali sada sa drugačijim i višestrukim mogućnostima kombinacija. Opći zaključak prema ovoj studiji je taj da se pretraživanja ne ograničavaju samo na autora, naslov i predmet, nego da bi bibliografske baze podataka trebalo da omoguće pristup po svim obilježjima važnim za pronalaženje, odnosno svim obilježjima bibliografskih entiteta djela, ekspresija, manifestacija i pojedinačnih primjeraka, uz pristup datotekama preglednih kataloških jedinica i uputnica, kao i datotekama predmetnih preglednih kataloških jedinica i uputnica. Ovakve datoteke pomažu korisniku u pronalaženju ispravnog oblika pristupnica, posebno kod složenijih slučajeva, kao što su klasifikacione oznake, pristupnice za autora ili naslov, jer nekada postoji i više varijanti istih.

Predmetni katalog je odavno prisutan u mnogim bibliotekama širom svijeta.

Nacionalne, fakultetske i opće biblioteke izrađuju predmetni katalog za cjelokupan fond, dok pojedine specijalne biblioteke koriste ovaj katalog za obradu svojih zbirki. Automatizovana obrada bibliotečke građe, zasnovana na UNIMARC standardu, omogućava svim bibliotekama, koje imaju predmetni katalog, pretraživanje baza podataka po jednom elementu, ali i kombinaciju raznih elemenata u sklopu jednog zahtjeva, a time brže i potpunije informisanje korisnika. Otvaraju se veće mogućnosti pretraživanja kod sve zahtjevnijih korisnika.

Za razliku od naših susjednih država (Srbija, Slovenija, Hrvatska), Bosna i Hercegovina nema tradiciju u izradi predmetnog kataloga. Zašto je to tako, i zašto se stanje nije bitno popravilo ni tokom posljednjih godina, moglo bi da bude predmet jedne opsežne analize. U postratnom periodu, obnovljen je sistem uzajamne katalogizacije u okviru COBISS-a (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi), koji je proizvod Instituta informacijskih znanosti iz Maribora (IZUM). U Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, formiran je bibliotečko-informacioni servis «VIBBiH Centar» u koji je uključeno 15 biblioteka, punopravnih članica sistema COBISS.BH. Time je pored lokalnih baza podataka biblioteka učesnica, izgrađena i uzajamna baza podataka COBIB.BH. Online uzajamna katalogizacija donosi niz pogodnosti za bibliotekare. Rad postaje znatno lakši i racionalniji. Bibliotečku jedinicu potrebno je samo jednom obraditi, jer nakon pohranjivanja u lokalnu bazu podataka jedne biblioteke, taj bibliografski zapis preko uzajamne baze podataka COBIB postaje online dostupan svim biblioteka u sistemu. Biblioteke koje posjeduju istu bibliotečku jedinicu, mogu preuzeti

bibliografski zapis iz uzajamne baze u svoju lokalnu bazu, uz dodavanje svojih lokacijskih podataka. Kreiranje bibliografskih zapisa vrši se u skladu sa međunarodnim bibliotečkim standardima, Komunikacionim formatom za mašinski čitljivo katalogiziranje i razmjenu bibliografskih informacija COMARC/B i Pravilnikom i priručnikom za izradbu abecednih kataloga (Dio 1 i 2), Eve Verone. Obavezni elemenat bibliotečke obrade u COBISS-u jeste i sadržajna obrada, koja obuhvata polja (sa potpoljima) 600 do 610, odnosno 960 do 969.

Polja 600 do 609 su strukturisana polja sa pododrednicama (tematskim, geografskim, vremenskim, formalnim i dr.) i namijenjena su normiranim predmetnim odrednicama, dok se u polje 610 unose slobodno oblikovane predmetne odrednice. Polja 960 do 969 sadrže neusvojene predmetne odrednice i povezana su sa poljima 600 do 609, preko potpolja 6.

Osmogodišnja praksa bosanskohercegovačkih biblioteka koje izrađuju bibliografske zapise u COBISS-u, pokazuje veliku neujednačenost upravo u unosu polja i potpolja za sadržajnu obradu građe. Bibliotekari popunjavaju uz polje 610 i polja 600-609, iako nemaju valjanih instrumenata za pravilan rad. Nepostojanje kontrolisanih rječnika (tezaurusa) jeste glavni razlog neujednačenih zapisa. U radu se uglavnom koriste pravila za izradu predmetnih odrednica nacionalnih biblioteka iz susjednih zemalja (Srbije, Slovenije, Hrvatske) koje imaju dugogodišnje iskustvo u izradi predmetnog kataloga. Njihova praksa u izradi predmetnog kataloga, bila je glavni orijentir za izradu priručnika «Osnovna uputstva za sadržajnu obradu dokumenata», koji su uradile Neda Čukac i Vaska Sotirov-Đukić. (Sarajevo, 2004). Priručnik je (kako to navode i same autorice) prvi korak u izradi smjernica koje su prilagođene bosanskohercegovačkoj bibliotečkoj praksi. To je posao koji stoji pred bh bibliotekarima u budućnosti, i koji je već trebalo započeti.

Najveću odgovornost u svemu ovome ima Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, koja ima status nacionalne članice u COBISS u i nacionalnog bibliografskog centra Bosne i Hercegovine zaduženog za normativne jedinice. U projekat izgradnje nacionalnog tezaurusa (makrotezaurusa ili više mikrotezaurusa) potrebno je pored bibliotekara okupiti i dobru ekipu saradnika, stručnjaka iz raznih oblasti nauke i tehnike, jer to zahtijeva složenost posla. Pitanje jezika, (u Bosni i Hercegovini su ravnopravna sva tri jezika), kao i kompleksnost pojedinih oblasti samo su dio te složenosti. Do tog vremena, a potreban je dugogodišnji i intenzivniji rad, bibliotekarima (klasifikatorima) ostaje obaveza

ujednačavanja predmetnih odrednica, što je naša praksa tokom posljednjih godina.

Napomene:

1. Upute za poslovanje narodnih knjižnica / uredila Aleksandra Malnar. Zagreb : Knjižnice grada Zagreba, 1996, str. 37.
2. Šaponjić Košutić, Ljiljana. Predmetna klasifikacija pravaca i stilova u književnosti i umetnosti. / Stručni skup Predmetna klasifikacija od listnog do elektronskog kataloga : zbornik radova. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 1999, str. 54-55.
3. Funkcionalni zahtevi za bibliografske zapise : završni izvještaj / priredila Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija, Radna grupa IFLA za funkcionalne zahteve za bibliografske zapise ; preveo Bogoljub Mazić. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2005, str. 12.

Izvori i literatura:

- Brković, Ljiljana. Predmetna klasifikacija predmetni katalog. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 1997.
- Čukac, Neda; Vaska Sotirov-Đukić. Osnovna uputstva za sadržajnu obradu dokumenata : Društvo bibliotekara Bosne i Hercegovine, 2004.
- Funkcionalni zahtevi za bibliografske zapise : završni izvještaj / priredila Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija, Radna grupa IFLA za funkcionalne zahteve za bibliografske zapise ; preveo Bogoljub Mazić. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2005.
- Golub, Koraljka. Predmetno pretraživanje u knjižničnim katalozima sa web-sučeljem URL : <http://www.it.lth.se/koraljka/Lund/publ./Magisterij-hr.pdf> (18. 05. 2006).
- Glumac, Divna. Predmetni katalog u biblioteci opšteg tipa. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 1980.
- Mikačić, Mira. Teorijske osnove sustava za predmetno označivanje. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1996.
- Stručni skup Predmetni katalog od listnog do elektronskog kataloga : zbornik radova. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 1999.
- Upute za poslovanje narodnih knjižnica / uredila Aleksandra Malnar. Zagreb : Knjižnice grada Zagreba, 1996.
- Uputstva za normativne zapise i uputnice ; & Uputstva za predmetne normativne i uputne jedinice / priredila Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija ; prevela i priredila Ljiljana Kovačević. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2005.